

Opgroeien in twee families

Een
pleegkind
is het
kostbaarste
bezit van
een ander

Opgroeien in twee families

Pleegkind zijn
samen met ouders
en pleegouders

Yvonne Aartsen, Gé Haans en Marieke Klein Entink

Opgroeien in twee families

Pleegkind zijn samen met ouders en pleegouders
Yvonne Aartsen, Gé Haans & Marieke Klein Entink

ISBN 978 90 8850 978 0

NUR 847

THEMA JNE / JKSF

© 2021 Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met Uitgeverij SWP voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen door een onderwijsinstelling van een gedeelte uit deze uitgave, in papieren vorm of digitaal, (bijvoorbeeld voor plaatsing ervan op uw digitale leeromgeving of in een reader) kunt u zich richten tot: Stichting UvO, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, Tel. 023-8700212, www.stichting-uvO.nl UvO@cedar.nl.

Inhoud

9	Voorwoord
11	Inleiding
15	1 Ouders en pleegouders: willen de echte ouders opstaan?
15	Inleiding
16	1.1 Ouderschapstheorie
19	1.2 Bestandspleegouders
27	1.3 Netwerkpleegouders
31	1.4 Ouders
34	1.5 Conclusies
37	2 Samenwerking op basis van roldifferentiatie
37	Inleiding
37	2.1 Van coalitie naar alliantie
44	2.2 Het proces van roldifferentiatie bij ouders en pleegouders
58	2.3 Conclusies over gedeeld ouderschap en gedeeld opvoederschap
61	3 Pleegkinderen en eigen kinderen aan het woord
61	Inleiding
62	3.1 Wat zeggen de pleegkinderen?
73	3.2 Eigen kinderen van pleegouders – inzichten uit recente onderzoeken
77	3.3 Hoe gaat het met de eigen kinderen van pleegouders?
86	3.4 Conclusies
89	4 Ouderschap delen vraagt meer dan je denkt
89	Inleiding
90	4.1 Een balans zoeken tussen meebewegen en positioneren
98	4.2 Lastige thema's in de samenwerking
102	4.3 Conclusies op basis van de bijeenkomsten met pleegzorgmedewerkers
107	5 Opgroeien in twee families: wat vraagt dit van de pleegzorg?
107	Inleiding
108	5.1 Het prille vak van pleegzorgwerker
110	5.2 Opgroeien in twee families bij een perspectiefbiedende pleegzorgplaatsing
113	5.3 De betekenis van opgroeien in twee families voor de praktijk van de pleegzorg
116	5.4 De praktijk van de pleegzorgwerker: van weten naar doen
124	5.5 Wat voegt systemisch werken toe?
131	5.6 Het belang van reflectie voor de pleegzorgwerker
134	5.7 Uitdagingen voor organisaties en beleidsmakers
135	5.8 Conclusies
138	Tot slot
139	Bronnen
143	Over de auteurs

Voorwoord

Een gemeenschap is verantwoordelijk voor het welbevinden van haar eigen kinderen. Dat is geen nieuwe gedachte; het is in feite een heel oud uitgangspunt dat het vanzelfsprekend maakte dat kinderen die niet bij hun ouders konden blijven, elders in de gemeenschap werden opgevangen. Het is daarbij gelukkig wel zo dat de kennis over wat ‘welbevinden van kinderen’ eigenlijk is, zeker de laatste eeuw sterk is gegroeid. Maar tegelijkertijd is ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheid’ behoorlijk onder druk komen te staan. Met pleegzorg geven we daarin als het ware tegendruk: het blijft bij uitstek de manier om als samenleving zorg te hebben voor kinderen die voor korte of langere tijd niet bij hun ouders kunnen wonen.

Pleegzorg wordt eigenlijk pas sinds een jaar of veertig gezien als een echte vorm van jeugdhulpverlening. Hoe oud het verschijnsel ‘zorgen voor andermans kind’ ook is, pas sinds het begin van de jaren 1980 wordt gericht gekeken naar de mogelijkheden van pleegzorg, naar wettelijke, financiële en inhoudelijke inkaderingen (eerst voorzichtig, maar nu met toenemend elan) naar manieren om de pleegzorg te professionaliseren. Dat is mooi, want de aandacht voor de pleegzorg brengt middelen met zich mee voor meer onderzoek en toenemende vak kennis. Maar er kleeft ook een risico aan, namelijk dat we niet alert zijn op het feit dat pleegzorg – veel meer dan een hulpverleningsproces met structuren, methoden, wetten en tarieven – een ingrijpend emotioneel proces is.

Want laten we eens even stilstaan bij wat er ergens in het land elke dag opnieuw gebeurt: er zit een meneer of mevrouw in een gezin en er wordt zo goed mogelijk aan ouders uitgelegd waarom een kind, hún kind, in ieder geval voor een tijd niet in het gezin mag blijven wonen. Aan de hand van die meneer of mevrouw stapt dat kind, ergens verderop in dit verhaal, bij hopelijk al bekende, maar vaak genoeg vreemde mensen binnen. Bij deze mensen, zo heeft het kind begrepen, zal het een tijd gaan wonen. De pleegouders zien op hun beurt een kind hun leven instappen, dat soms gesloten is als een oester, soms stijf staat van de spanning of over zijn toeren is van onzekerheid. En ook de kinderen van de pleegouders zien dat kind binnenstappen. Ze zijn nieuwsgierig naar wie dat kind is, maar óók onzeker en ze beseffen: vanaf nu wordt alles anders. De emoties van de ouders die moeten verdragen dat hun kind voor een tijd bij andere opvoeders gaat wonen. De emoties van dit pleegkind dat geconfronteerd wordt met een van de ingrijpendste momenten in zijn kinderleven. De spanning

bij de pleegouders die voor dit kind iets willen betekenen, maar weten dat ze nog zo weinig weten. De gevoelens van hun eigen kinderen die op zo'n moment zoveel tegelijk kunnen voelen dat ze daar nauwelijks wijs uit worden. Al deze over elkaar heen buitelandse emoties vragen van degene die het proces begeleidt om veel zorgvuldigheid, toewijding, afstemming. En uiteraard om kennis van zaken, om goed inzicht in en begrip voor wat er in de hoofden en harten gebeurt van alle betrokkenen.

Het in dit boek beschreven onderzoek is uitgevoerd om bij te dragen aan die inzichten. Inzichten in wat er gebeurt bij alle sleutelfiguren: de ouders, het pleegkind, de pleegouders en de eigen kinderen. Want alleen door oog te hebben voor alle invalshoeken tegelijk kan een pleegzorgwerker inhoud geven aan die precaire opdracht: zorgen dat een kind zich geliefd en geborgen voelt en dat het in verbinding kan blijven met iedereen die het kind dierbaar is. Ik wil de onderzoekers bedanken voor de volhardendheid waarmee ze verhalen hebben verzameld en geordend en voorzien hebben van achtergrondkennis en theoretische onderbouwing. En ik wil ook de ouders, pleegkinderen, pleegouders, eigen kinderen én werkers bedanken voor de manier waarop ze hun verhalen zonder terughoudendheid hebben gedeeld. Ik hoop dat deze verhalen de lezer stimuleren om dit gedachtegoed verder te brengen in hun eigen dagelijkse werkelijkheid van die kleurrijke wereld van de pleegzorg.

John Goessens, Manager Zorg Entrea Lindenhout

Inleiding

In *Ouderschap zonder opvoederschap* (Haans, 2017), de voorloper van dit boek, staat het verhaal van Maaïke die met Moederdag van pleegouders een bos bloemen toegestuurd kreeg, maar het diezelfde pleegouders ook wel kwalijk nam dat haar zoontje haar pas op het einde van die dag belde. Maar ze voelde zich gelukkig vrij om dat kort daarna met de pleegouders te bespreken. Op een rustige, constructieve manier, want Maaïke was wel tevreden over de samenwerking met de pleegouders van haar zoon. Op de vraag of ze hem weer zou willen opvoeden, antwoordde ze na een korte stilte: 'Ja, het liefste zou ik dat wel willen, maar ik ga zijn leven nu niet op zijn kop zetten.' De casus van Maaïke bevat alle ingrediënten van de manier waarop een pleegkind op kan groeien in twee families: een moeder die moeder kan zijn, die pleegouders respecteert en waar sprake is van een open en rechtstreekse communicatie tussen betrokkenen. Pleegouders die zich sterk verbonden weten met hun pleegzoon, begrip hebben voor het perspectief van de ouders, de rol van de echte ouders niet betwisten en die ouders meenemen in de opvoeding van hun pleegzoon. Alle ouders, Maaïke en de pleegouders van haar zoon, zijn er trots op hoe deze jongen zich ontwikkelt.

Pleegzorgorganisaties in Nederland zetten zich in om de uitval en het aantal overplaatsingen in de pleegzorg tegen te gaan. Breakdown heeft immers niet alleen nadelige gevolgen voor het betrokken pleegkind, maar ook voor de andere betrokkenen bij een pleeggezinplaatsing: ouders, pleegouders en de eigen kinderen van pleegouders. Tot voor kort lag het afbreukpercentage in de langdurige pleegzorg tussen de 25 en 50 procent, mede afhankelijk van de leeftijd van het betrokken pleegkind. In een recent gepubliceerde studie (Vanderfaeillie et al., 2017) in het tijdschrift *Child & Family Social Work* komen de auteurs tot een breakdown van 29 procent op een totaal van 398 langdurige pleeggezinplaatsingen in Nederland en Vlaanderen, zes jaar na plaatsing van het pleegkind in het pleeggezin. In hetzelfde artikel geven de auteurs aan dat in 25 procent van de breakdowns de oorzaak van de ongewenste afbreuk van de plaatsing toe te schrijven is aan conflicten tussen ouders en pleegouders. Als belangrijkste oorzaak van het vroegtijdig beëindigen van de plaatsing wordt het gedrag van het pleegkind genoemd. Nog altijd denk ik dat een conflictueuze samenwerking tussen ouders en pleegouders, net als bij een vechtscheiding, van invloed is op het gedrag en de ontwikkeling van het pleegkind in kwestie. Een goed

verlopende samenwerking tussen ouders en pleegouders biedt ook meer schouders om gedragsproblemen van het pleegkind te dragen. Veelzeggend is ook het gegeven dat de meeste vragen van pleegouders de omgang met ouders betreffen, meer nog dan vragen over het gedrag van het pleegkind. Een recent onderzoek in opdracht van Pleegzorg Nederland (Gorter et al., 2017) naar de reden waarom relatief veel aspirant pleegouders na de voorlichtingsfase afzien van het pleegouderschap bracht aan het licht dat zij vooral opzien tegen de samenwerking met de ouders van het pleegkind.

Dat is reden genoeg om opnieuw in te zoomen op de samenwerking tussen ouders en pleegouders. Voortbordurend op het boek over roldifferentiatie (Haans et al., 2004; 2010) bij ouders, na het (opvoed)besluit dat het kind verder opgroeit bij pleegouders, wilden we onderzoeken hoe het roldifferentiatieproces bij pleegouders verloopt. Hoe verhoudt het ouderschap van de ouders zich tot het pleegouderschap? Is het houden van je pleegkind even onvoorwaardelijk als het houden van je eigen kind? Wat betekent het zorgen voor het kind van een ander? Wanneer de kern van een perspectiefbiedende pleegzorgplaatsing rust op de pijler van gedeeld ouderschap, het samen ouder zijn, wat zegt dat dan over de mogelijkheden van gedeeld opvoederschap, het delen van verzorging en opvoeding?

Om een antwoord te kunnen vinden op bovenstaande vragen, voerden wij met bestandspleegouders, netwerkpleegouders, ouders, pleegkinderen, eigen kinderen van pleegouders en pleegzorgprofessionals gesprekken over deze thema's. Gesprekken die voor ons hebben verhelderd dat die samenwerking, naast een open en respectvolle communicatie, vooral ook een juiste verdeling van rollen en verantwoordelijkheden tussen ouders en pleegouders vergt.

In hoofdstuk 1 beschrijven we de uitkomst van bijeenkomsten en interviews met ouders, bestandspleegouders en netwerkpleegouders bij Entrea Lindenhout Gelderland en Sterk Huis Midden-Brabant. In hoofdstuk 2 gaan we in op de verhouding tussen gedeeld ouderschap en gedeeld opvoederschap binnen de langdurige pleegzorg op basis van literatuur en de bevindingen uit de bijeenkomsten. In hoofdstuk 3 bespreken we de resultaten uit de bijeenkomsten met pleegkinderen en eigen kinderen van pleegouders. Hoe kijken deze hoofdrolspelers aan tegen het ouderschap van hun ouders? Speciaal de positie van de eigen kinderen lichten we in dit hoofdstuk toe. De eigen kinderen van pleegouders vormen vaak de achilleshiel van het pleeggezin. Waar zij kraken, kraakt ook het systeem. Toch lijkt er in de

begeleiding van het pleeggezin niet altijd oog en aandacht te zijn voor de positie van de eigen kinderen van pleegouders.

In hoofdstuk 4 schenken we aandacht aan de resultaten uit de bijeenkomsten met professionals in de pleegzorg. Wat vinden pleegzorgwerkers en gedragswetenschappers van de opvattingen van ouders, bestandspleegouders, netwerkpleegouders, pleegkinderen en eigen kinderen over thema's als ouderschap, opvoederschap, onvoorwaardelijkheid en houden van? Hoe staan zij tegenover de voorgestelde andere werkwijze in de pleegzorg?

Ten slotte, in hoofdstuk 5 beschrijven we kort de historie van de pleegzorg en die van het jonge vak van de pleegzorgwerker. Tevens schetsen we de gevolgen die de in het boek beschreven visie heeft op samenwerking tussen ouders en pleegouders – gebaseerd op roldifferentiatie – voor de praktijk van de pleegzorg en die van de pleegzorgwerker. Het model van 'Opgroeien in twee families'. Welke implicaties heeft dit model voor de werkorganisatie en voor de toerusting en het takenpakket van de pleegzorgwerker?

We staan aan de vooravond van een gewenste paradigmashift binnen de pleegzorg. Een pleegzorg die niet zozeer gebaseerd is op vervangende zorg, maar op ondersteunende zorg. Een pleegzorg die uitgaat van inclusieve zorg, dat wil zeggen op ondersteuning van het hele systeem: pleegkind, ouder, pleegouders en eigen kinderen van pleegouders in plaats van exclusieve zorg die zich enkel richt op het pleegkind. Een pleegzorg die prioriteit geeft aan het goed en procesmatig ontwikkelen van de samenwerking tussen ouders en pleegouders en daarmee voor het pleegkind meer continuïteit bewerkstelligt. Een pleegzorg die het pleegkind laat opgroeien in twee families: pleegkind zijn samen met ouders en pleegouders. De uitspraken en praktijkvoorbeelden van de betrokkenen zijn aangepast om de anonimiteit te garanderen

Ouders en pleegouders: willen de echte ouders opstaan?

Inleiding

De totstandkoming van dit boek werd mede ingegeven door onze conclusie dat er slechts weinig bekend is van het proces dat pleegouders doormaken na definitieve plaatsing van een pleegkind in hun gezin. Ervaren pleegouders hun rol primair als opvoeder of gaat de zorg voor andermans kind op den duur over in een gevoel van ouderschap? Zoja, hoe verhoudt zich dit vervolgens tot het ouderschap van de ouders? De dominante opvatting tot nu toe is dat pleegouders opvoeders zijn en dat de pleegzorgorganisaties van hen verwachten dat ze dit opvoederschap zo goed mogelijk delen met de ouders van hun pleegkind.

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van het project 'Opgroeien in twee families'. In samenwerking met de pleegzorgafdeling van Entrea Lindenhout werden in 2019 bijeenkomsten georganiseerd met bestandspleegouders, netwerkpleegouders, ouders, ouders én pleegouders, pleegkinderen (18+), eigen kinderen van pleegouders (18+), pleegzorgwerkers en gedragswetenschappers. Deze bijeenkomsten werden in het voorjaar 2020 herhaald bij de pleegzorgafdeling van Sterk Huis in Goirle. In alle gevallen betrof het perspectiefbiedende (langdurige) pleeggezinplaatsingen. Met deze bijeenkomsten wilden we enerzijds meer zicht krijgen op het verloop van het roldifferentiatieproces bij pleegouders en anderzijds wilden we onderzoeken wat dit betekent voor de samenwerking tussen ouders en pleegouders. Met roldifferentiatie bedoelen we hoe ouders én pleegouders aankijken tegen de rollen en verantwoordelijkheden die samenhangen met ouderschap. Na het (opvoed)besluit dat het

kind bij pleegouders opgroeit en niet bij de eigen ouders, is het nodig deze rollen en verantwoordelijkheden opnieuw te definiëren. Van ouders van wie een kind perspectiefbiedend uit huis werd geplaatst, weten we na de studie *Ik heb er vrede mee* (Haans et al., 2002) dat dit gepaard gaat met een proces van rouw- en verliesverwerking. Verlies niet enkel van opvoedingsverantwoordelijkheid, maar ook verlies van perspectief, van zingeving en van moreel imago (Haans et al., 2004; 2010). De ouder-kindrelatie is immers ook een voedende relatie. In het ouderschap ervaren de ouders de zin van het leven. Het proces van rouwverwerking na een definitief geworden uithuisplaatsing van het kind bereikt vrijwel nooit het stadium van volledige acceptatie. Een gelaten acceptatie, het kunnen verdragen van het verlies van opvoederschap is een realistisch doel in de ouderbegeleiding. Dit kunnen verdragen, zo bleek uit de bijeenkomsten met pleegouders, bepaalt weer in sterke mate de samenwerkingsmogelijkheden met pleegouders. Het kunnen verdragen van het verlies van opvoederschap hangt voor ouders weer samen met de rol die ouders nog kunnen/mogen spelen in het leven van hun kind (Haans, 2017). Indien ouders bij een perspectiefbiedende pleegzorgplaatsing hun ouderschap behouden en betrokken worden bij de opvoeding en verzorging van hun kind, biedt dit de meeste garantie voor een positieve samenwerking tussen ouders en pleegouders.

Tot zover de betekenis van roldifferentiatie vanuit het perspectief van de ouders van de pleegkinderen. Hoe kijken pleegouders tegen dit proces aan en wat betekent dit voor de samenwerking met de ouders van hun pleegkind? Om dit te onderzoeken zijn we met bovengenoemde groepen in gesprek gegaan over de thema's ouderschap, opvoederschap, houden van en onvoorwaardelijkheid.

1.1 Ouderschapstheorie

Bij het thema ouderschap gingen we uit van de definitie zoals wijlen Alice van der Pas (1996/2006) die formuleerde. 'Ouderschap', aldus Van der Pas, 'gaat over grote mensen, jong, oud, alleen of samen die zich onvoorwaardelijk en blijvend verantwoordelijk weten voor een kind, ongeacht of er sprake is van bloedverwantschap of dat men wel of niet de feitelijke zorg voor een kind heeft.' Een aantal kernelementen in deze definitie vallen op: ouderschap kenmerkt zich door onvoorwaardelijkheid, door 'an awareness of being responsible for a child' (Van der Pas, 2003), een besef van verantwoordelijk-zijn, maar niet door het hebben van de feitelijke zorg voor het kind. Ouderschap hoeft niet samen te vallen met opvoederschap. Dat besef van verant-

woordelijk-zijn is volgens Van der Pas voorgoed en onvoorwaardelijk. Met andere woorden het ouderschap van ouders eindigt niet bij het definitief worden van een pleeggezinplaatsing. De kern van ouderschap is het commitment, het engagement en de onvoorwaardelijke solidariteit van de ouders naar het kind. Ook na het opvoedingsbesluit blijft dit besef van verantwoordelijk-zijn overeind. Een besef dat je ouders niet mag of kan ontnemen, ook al laten die ouders niet altijd verantwoordelijk gedrag zien. Daarnaast zegt Van der Pas met deze definitie dat er bij pleegouderschap ook sprake is van ouderschap. Bij pleegouders mag je eveneens uitgaan van onvoorwaardelijkheid en een besef van verantwoordelijk-zijn. De band tussen pleegouders en kind is ook vaak voor altijd en loopt in die zin door tot ver voorbij de bemoeienis van de jeugdzorg. Herman Baartman heeft het in dit kader over 'ouder zijn van andermans kind'. In een boeiend artikel met deze titel in het voormalige tijdschrift *Ouderschapskennis* (2011), doet hij een poging het onderscheid te verwoorden tussen gewoon ouderschap en bijzonder ouderschap, ofwel het ouder zijn van andermans kind. Is het grootbrengen van je eigen kind iets heel anders dan het grootbrengen van andermans kind, vraagt Baartman zich af. Om het verschil tussen ouderlijke zorg en niet-ouderlijke zorg te kunnen verhelderen, onderscheidt hij vijf componenten in deze zorg:

- 1 *Het alledaagse.* Alles wat er gebeurt tussen opstaan en slapen gaan en tussen slapen gaan en weer opstaan.
- 2 *Het samen leven van ouders en kinderen.* De zorg voor hun kinderen bepaalt in sterke mate het leven, de bezigheden, het ritme enzovoort van de ouders.
- 3 *Het initiële karakter van de ouderlijke zorg.* De geschiedenis en de ontwikkeling van het kind en die van de ouders zijn met elkaar vervlochten.
- 4 *Continuïteit van de ouderlijke zorg.* Je blijft als ouder altijd in charge, zowel qua zorg als qua commitment. Als ouder bied je 24 uur per dag zorg en die zorg heb je ook altijd, voorgoed. Dit noemt Baartman de reikwijdte van zorg in tijd.
- 5 *Het alomvattend karakter van die zorg.* Baartman noemt dat de reikwijdte in omvang.

De componenten 1, 2 en 3 zijn ook aanwezig in niet-ouderlijke zorg. Een groepsleider leeft ook samen met het kind en deelt met het kind het alledaagse. Grootouders kunnen in het gezin van hun zoon of dochter een tijdlang de zorg voor hun kleinkind op zich nemen en zo op initiële